

BIRUTĖ OBELENIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

SANTUOKOS IR ŠEIMOS VIENOVĖS VAIDMUO ŠEIMOS TVARUMUI, ASMENŲ IR VALSTYBĖS GEROVEI

The Role Unity of Marriage and Family for Family
Sustainability, the Welfare of Person and State

SUMMARY

Marriage has become an increasingly important topic in academic and policy research. Marriage is more than a private or religious avowal of man and woman memorializing their love and commitment to each other. Legal marriage is a public contract which establishes the family – the universally acknowledging “fundamental unity of society”. As social science research data and government surveys increasingly show, the decline in marriage and the marked increase of cohabitation are accompanied by a rise in a number of serious social problems.

Traditional marriages produce more stable economic, physical, emotional and psychological benefits for men, woman and children that alternative relationships cannot match. Since relationship based on cohabitation does not provide intrinsic values to society that marriage offers, the demand for government intervention and social programs increases

SANTRAUKA

Santuoka užima vis svarbesnę vietą moksliniuose, demografiniuose, statistiniuose tyrimuose. Santuoka yra daugiau nei privatus, valstybinės ar religinės konfesijos nulemtas vyro ir moters meile pagrįstas pasižadėjimas vienas kitam. Santuoka atsirado anksčiau nei susikūrė valstybės ir teisinės sistemos. Teisine prasme, santuoka yra viešoji sutartis, kuri sukuria šeimą, visuotinai pripažįstamą, pagrindinę visuomenės instituciją. Socialinių mokslų tyrimų duomenys ir oficialūs statistiniai šaltiniai akivaizdžiai patvirtina, jog santuokų mažėjimas ir kohabitacijų didėjimas sukelia daug rimtų socialinių problemų.

RAKTAŽODŽIAI: santuoka, santuokos ir šeimos neatsiejamumas, santuokos gėriai, kohabitacija.

KEY WORDS: marriage, the unity marriage and family, benefits of marriage, kohabitation.

Tradicinė santuoka teikia žymiai daugiau ekonominės, fizinės, emocinės ir psichologinės naudos vyrams, moterims ir vaikams, nei visi kiti sugyvenimo būdai. Santuoka sustiprina ir šeimą, ir visuomenę. Mažėjant tradicinėms santuokoms ir daugėjant kohabituojančioms sąjungoms, valstybė privalo priiimti tuos įsipareigojimus, kuriuos tradiciškai atliko šeima ir didinti išlaidas socialinėms programoms.

ĮVADAS

Lietuvoje per pastaruosius 20 metų šeimos samprata smarkiai pakito. Dar, rodos, taip neseniai santuoka ir šeima buvo sinonimai. Dabar jie negailestingai atskiriami vienas nuo kito. Vaizdžiai ši pokytį atskleidė prieš kelis metus vykęs Valstybinės šeimos politikos koncepcijos rengimo ir įteisinimo procesas. Šio svarbaus dokumento rengėjai susidūrė su netikėčiausiu dalyku: pirma, pasirodo, apibūdinti tai, kas visiems visada buvo savaime suprantama, t.y. apibūdinti, kas yra „šeima“, tapo tikra problema.

Koncepcijos rengėjai konstatavo, jog Lietuvos teisiniuose dokumentuose šeimos apibrėžties nėra. Nė vienas teisinis dokumentas, taip pat ir LR Konstitucija šeimos sąvokos plačiau neatskleidžia. Konstitucijos straipsniai, kuriuose kalbama apie šeimą, vienareikšmiškai patvirtina, jog Konstitucijos kūrėjams šeima buvo vertybė: „Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas“¹, todėl „Valstybė globoja šeimas“², taip pat ir tai, jog šeimos sąvoka nereikalavo platesnio apibūdinimo.

1992 m. Konstitucijos „rengėjams santuoka grindžiama šeima buvo laikoma tokia savaime suprantama kategorija, kad didesnių diskusijų nekilo ir nereikėjo vieniems kitų įtikinėti, kokia teisinė realybė bus kuriama³. Valstybinėje šeimos politikos koncepcijoje, patvirtintoje LR Seimo 2008 m. birželio 18 d., įtvirtintas šeimos apibūdinimas: „Šeima – esminis visu-

menės gėris, kylantis iš žmogaus prigimties ir grindžiamas savanorišku vyro ir moters santuokiniu pasižadėjimu skirti savo gyvenimą šeiminiams santykiams kurti, užtikrinantis šeimos narių – vyro ir moters, vaikų bei visų kartų gerovę ir sveikos visuomenės raidą, tautos bei valstybės gyvybingumą ir kūrybingumą“⁴.

Reikia pripažinti, jog šis apibrėžimas analogiškas Katalikų Bažnyčios dokumentuose pateiktam šeimos apibūdinimui: „Šeima yra natūrali visuomenė, egzistuojanti pirmiau nei valstybė <...> Tai meilės ir solidarumo bendruomenė, unikaliai suderinta mokyti ir perduoti kultūrinėms, etinėms, visuomeninėms, dvasinėms bei religinėms vertybėms. Šeima remiasi santuoka, ta intymia vyro ir moters gyvenimo sąjunga; savanoriškai sudaryta ir viešai išreikšta santuoka suriša visam gyvenimui ir yra atvira gyvybės perteikimui“⁵.

Antra, žodis „santuoka“ šeimos apibrėžime, kurį pasiūlė Valstybinės šeimos politikos koncepcijos rengėjai, kai kuriuose visuomenės sluoksniuose sukėlė didžiulį nepasitenkinimą. Lietuvoje „užvirė“ aistros, nepamatuoti skundai, neva bus diskriminuojami nesusituokę asmenys ir iš jų ryšio gimę vaikai. Pasipiktinę tuo, jog „šeima – situoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), jeigu jų yra“⁶, jog tik santuoka sukuria šeimos ryšius, šie asmenys apskundė Valstybinę šeimos politikos koncepciją LR Konstituciniam teismui.

Šeimai iš tiesų iškilo rimtas pavojus ir pirmiausia todėl, kad jau nebėra aiškaus susitarimo, ką vadinti šeima. Pagal šią logiką, t.y. šeimos ir santuokos atskyrimo, o žinant pokyčius kitose šalyse, galima numanyti, kad neužilgo galima laukti audringų diskusijų ir dėl santuokos apibrėžties. Tačiau pati šeima, kaip pagrindinė visuomenės ląstelė, svarbiausioji jos institucija, iš visuomenės pirmiausia laukia ir tikisi, kad būtų „*pripažintas jos tapatumas ir kad ji būtų priimta kaip visuomeninis subjektas. Ta subjekto prigimtis sujungta su santuokos ir šeimos tapatumu. Santuoka, kuri yra institucijos pamatas, tai sąjunga, kuria vyras ir moteris*

susivienija visam gyvenimui ir kuri savo prigimtimi yra skirta sutuoktinių labui ir vaikų gimdymui bei auklėjimui. Vien tik tokia sąjunga gali būti pripažinta ir visuomenės patvirtinta kaip ‚santuoka‘. Ir atvirkščiai, kiti asmenų ryšiai, kurie neatitinka minėtųjų sąlygų, negali ja būti“⁷. Pasak Jono Pauliaus II, šeima yra Bažnyčios kelias⁸. Šeima taip pat yra ir valstybės kelias: LR Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme aptariant svarbiausias nacionalinį saugumą užtikrinančias Lietuvos vidaus politikos nuostatas, taip pat įtvirtinta, jog „Valstybė turi ypač rūpintis šeimos, kaip pagrindinės ir atsakingos visuomenės institucijos, padėtimi“⁹.

SANTUOKOS PRIGIMTIS, SAVYBĖS IR PRASMĖ

Santuoka ir šeima atsirado gerokai anksčiau nei susikūrė valstybės. Santuoka kaip viso gyvenimo sutartis tarp vyro ir moters yra seniausia institucija, senesnė už visas žinomas demokratines ir parlamentines valdymo formas bei teisinės sistemas. Ji yra žymiai universalesnė ir labiau priimtina, nei bet kuris kada nors paskelbtas kodeksas¹⁰. Iš tiesų, santuoka nėra įprastas teisinis konstruktas. Ji – pirmapradė institucija, kurią teisė pripažino, bet nesukūrė. Todėl jokia pavienė mokslo šaka, ar, juolab, judėjimas negali šeimos ir santuokos nei apibūdinti, nei įvertinti. Tai pajėgūs padaryti „tik ontologinio lygmens atsakymai, nes kitaip gręsia nusiristi iki ideologijos logikos“¹¹.

Giliausia prasme santuoka yra prigimtine ir nebūtinai turi būti suprantama vien Santuokos sakramento kontekste. Juk krikščionybei tik 2 tūkstančiai metų, o vyro ir moters bendro gyvenimo modelis kuriant santuoką gyvuoja nuo pat

žmonijos atsiradimo pradžios¹². Vadinas, santuoka paliečia pačią žmogaus esmę, jo atsiradimo slėpinį. Žmogus vienintelis iš visos regimos kūrinijos yra protingas ir laisvas. Svarbiausias santuokos sudarymo principas kaip tik ir grindžiamas laisvu bei asmenišku moters ir vyro apsisprendimu. Laisvo apsisprendimo principas, kaip ir pati santuoka, kyla būtent iš unikalios žmogaus prigimties.

Šiandien niekam nekelia abejonių, kad pagrindinis motyvas santuokai – besituokiančiųjų tarpusavio meilė. Nors visai neseniai iki XIX a. pabaigos–XX a. pradžios, o Lietuvoje ir iki XX a. antros pusės, šeima buvo pirmiausia socialinė ūkinė bendruomenė¹³. Poslinkis nuo išorinių santuokos sudarymo motyvų, kuriuose dažniausiai pačių besituokiančių asmenų tarpusavio ryšys visai neturėjo reikšmės, link asmeninio apsisprendimo yra daugiau nei pozityvus santuokos institucijos istorijoje. Savaime su-

prantama, jog šiuo aspektu, besituokiančių asmenų meilės samprata labai susijusi su santuokos tvarumu.

Kadangi šiandien masinė kultūra permelkta išimtinai „kūniškosios meilės“ pavyzdžiais, moters kaip seksualinio objekto vaizdavimo tradicija, sekso kaip būtino elemento asmens savivokai ir lytiniam tapatumui, galima numanyti, kad ir besituokiantys gali būti paveikti šio požiūrio. Šiandien paplitusi vadinamoji romantinės meilės samprata, pagal kurią, galima ištirpti kito žmogaus esybėje, prarandant savo individualumą, nepaisant kito asmens savybių, ir kurioje seksualiniai pojūčiai yra nepamainoma meilės raiška¹⁴. Pasak A. Maslauskaitės, romantinės meilės idealas, aktyviai eksploatuojamas populiariosios kultūros, tebeženklina moterų ir vyrų biografijas¹⁵. Tiriant sužadėtinių, kurie rengiasi Santuokos sakramento šventimui, požiūrį į meilę visose Lietuvos vyskupijose, nustatyta, jog didžioji dalis respondentų meilę tapatina su jausmais ir aistra. Taip pat, daugumos nuomone, santuoką galima nutraukti, jei meilė baigėsi¹⁶.

Romantinė meilė, arba išsimylėjimas, yra meilės pradinis etapas ir vienas stipriausių potyrių bei emocijų žmogaus išgyvenimų, tačiau, savaime suprantama, jog jis negali tęstis ilgai. Mokslininkai teigia, jog romantinės meilės įvaizdis, netgi demonstruojamas romantinėse komedijose, kenkia asmenų meilės sampratai¹⁷. Tačiau meilė nėra vien jausmas ar emocinis išgyvenimas, ji nėra kažkas mistiško, kas staiga iš niekur atsiranda ir dingsta nepaisant žmogaus valios. Meilė nėra kažkas gatava žmonių tarpusavio santykiuose. Pirmiausia yra „principas arba idėja, pagal kurią žmonės

turi derinti savo elgesį“, svarbiausia, „išsilaisvinti iš vartojimo“, nes meilė yra vartojimo priešybė¹⁸. Meilė yra santykis su kitu asmeniu, nuolat kuriamas ir kuriantis. Todėl į meilę, kaip ir į kiekvieną santykį tarp asmenų, norint kad jis būtų darnus, reikia investuoti. O kadangi meilė yra tobuliausias santykis, vadinasi, į ją reikia investuoti daugiausia.

Pasak E. Frommo, meilė suprantama pagal keturis vienas nuo kito neatsiejamus požymius: atsakomybę, rūpestį, pažinimą ir pagarbą¹⁹. Žmogus yra atsakingas už tą žmogiškąją veiksmą, kurį atliko, nes jis, pasak K. Wojtylos, skirtingai nei kiti gyvi kūriniai, vienintelis yra *moralinė* būtybė, nes tik jis yra protingas – suvokia savo veiksmų tikslą ir supranta, ką daro – ir tik jis yra laisvas – nėra verčiamas instinktų būtinybės. Atsakomybės struktūra – tai asmens struktūra, o sumažėjusi atsakomybė lygiavertė asmens sumažėjimui, nes atsakomybės struktūra pirmiausia būdinga asmeniui iš vidaus, o bendraujant su kitais tampa atsakomybės „kam“ pagrindu²⁰.

Žmogaus orumas įpareigoja, jog santykiyje su savimi ar kitu asmuo visuomet būtų tik tikslu, o ne priemone. Tai ir yra *pagarba* – dorovinė nuostata, kuri grindžiama skirtingų lyčių asmenų kaip asmenybių vertingumu ir laisvo jų apsisprendimo pripažinimu. Pagarba asmeniui yra neįmanoma be jo pažinimo, nes pagarba remiasi kito teise būti tokiu, *koku jis yra, o ne tokiu, koku jis man yra vertingas*²¹. Todėl meilė nėra akla. Akla yra aistra. Meilė – žmogaus brandumo matas. Prisiimti atsakomybę, įsipareigoti bei rūpintis, pažinti ir gerbti gali tik brandus žmogus, kuris naudojasi savo prigimtinėmis žmogiškosiomis galiomis:

laisva valia (nepavaldus instinktams) ir protu (geba pažinti). Lytinė aistra, kaip ir bet kokia kita aistra, yra tam tikra prievarta asmeniui, o, kaip buvo minėta, įsipareigoti ir prisiimti atsakomybę gali tik laisvi asmenys.

Galbūt tuo galima paaiškinti dabartinę santuokų netvarumo priežastį. Daugeliu atvejų žmonės tuokiasi ne meilės, bet emocinių poreikių vedini. Meilė yra valinga asmenų veikla, laisvas ir valingas apsisprendimas. Ir jei meilė baigėsi, vadinasi, jos nė nebuvo, tai tebuvo aistra, meilės paviršius, meilės atvaizdas, bet ne pati meilė. Nestabilių veiksmų perkėlimas į šeimos sukūrimo ir gyvavimo pamatus, pačią šeimą daro nestabilia. Nepatenkinti emociniai ir psichologiniai lūkesčiai tampa dažniausia santuokos iširimo priežastimi²².

Populiarioje sampratoje meilė (dvasinis veiksmas, apsisprendimas) ir seksualumas (lytinio potraukio raiška) dažniausia atskiriami ir (arba) supriešinami (teigiant, jog meilės nėra, o tik lytiniai instinktai, arba, kad pastarieji yra svarbiau nei meilė) arba sutapatinami. Tai pasitarnauja seksualumo suaktualinimui ir iškėlimui į svarbiausią vietą asmenų santykiuose. Nedera nei atskirti, nei priešpriešinti lytinių santykių ir meilės, lygiai taip pat kaip nedera atskirti ir priešpriešinti žmogaus kūniškosios bei dvasinės pusių, nes žmogus yra nedaloma kūno ir sielos vienovė. Jis – kūniškas, lytiškas asmuo²³.

Asmenų bendravimas skiriasi nuo visų kitų gyvūnų bendravimo, nes asmenų bendravime „kūniški dalykai komunicuoja dvasiškai, o dvasiniai dalykai – kūno kalba“²⁴. Kitaip sakant, *kūnas atskleidžia žmogų, išreiškia asmenį*²⁵. Lytiniai santykiai

kaip *meilės atbaigimas kūno kalba* yra kūniškoji meilės išraiška. Moteris ir vyras gali teikti vienas kitam seksualinį malonumą, gali būti vienas kitam šios naudos šaltiniu, tačiau „malonumas ir juslinis mėgavimasis nėra gėris, žmones jungiantis ir suvienijantis ilgalaikiam tikslui“²⁶. Tikroji meilė nėra jausmų audra, bet išmąstyta, giliausiai vidinis apsisprendimas dovanoti save visą, t.y. ir kūnu, ir siela mylimam asmeniui. „*Kūniškas atsidavimas būtų veidmainiškas, jei tai nebūtų ženklas ir vaisius visiško asmens atsidavimo, kuriame dalyvauja visas asmuo, su visu savo laikinumu. Jei žmogus tikisi ko nors sau arba pasilieka galimybę pakeisti sprendimą ateityje, jis jau neatsiduoda visiškai*“²⁷. Savaiame suprantama, kad besąlygiškas asmeninis dovanojimas yra įmanomas tik vieną kartą ir nebegali būti atšaukiamas. Toks ryšys įmanomas tik santuokoje, nes besituokiantieji santuokos sudarymo metu ir pasižada, ir pasiveda vienas kitam. Darni ir „glaudi santuokinio gyvenimo ir meilės bendruomenė kyla iš besituokiančiųjų sutarties, tai yra iš neatšaukiamo asmeniško sutikimo“²⁸.

Visada yra pabrėžiamas nenutraukiamas egzistencinis ir psichologinis ryšys tarp *gyvybę perduodančios*, arba prokreacinės, žmogaus lytiškumo dimensijos ir *meilę perduodančios*, arba asmenis jungiančios, dimensijos²⁹. Asmuo kūnu išreiškia meilę, giliausią vidinį, dvasinį išgyvenimą, tačiau kūniškasis meilės ženklas yra kūdikis. Žmonės savąją laisvę, kaip ir meilę, linkę sieti su daliniu ar visišku atsakomybės eliminavimu, todėl ir santuoka traktuojama kaip prievarta ir savo laisvės apribojimas. Tačiau laisve „negalima laikyti galimybės daryti bet ką: laisvė yra savęs dovanojimas. <...> Dovanos

sąvokoje glūdi ne vien laisva subjekto iniciatyva, bet ir pareigos dimensija. Viskas realizuojasi „asmenų bendravimu“³⁰. Vaikai, atėję iš tėvų meilės ryšio, gausina ir stiprina meilės bendruomenę. Todėl santuokos niekuomet nedera suvokti kaip būdo paaukoti asmenis tam tikram jų išorėje esančiam bendrajam gėriui.

Dėl visų išvardytų vidinių savybių (santuoka yra prigimtine, santuokos pagrindas yra meilė, t.y. kuriamas, tobuliausias asmenų santykis, santuoka yra asmeninis įsipareigojimas ir visiškas, laisvas savęs dovanojimas, kuriame meilės išreiškimas sutuoktiniui(ei) ir gyvybės perdavimas sudaro vieną visumą) santuoka tampa neatšaukiamu asmens sprendimu,

t.y. baigtiniu veiksmu. Ji taip pat tampa asmens brandumo įrodymu, nes tik brandūs asmenys geba priimti neatšaukiamus sprendimus. Tik tokiu būdu „visuomenės akivaizdoje kyla tvirtas institutas. Dėl sutuoktinių, palikuonių ir visuomenės gerovės šis šventas ryšys jau nebeprisklaidomas nuo žmogaus valios, nes pats Dievas yra įkūręs santuoką su įvairiomis jos vertybėmis ir tikslais“³¹. Iš tokio žmogaus suvokimo (kaip kūniško – lytinio asmens) aišku, kad žmogus negali priešpriešinti dviejų lytiškumo dimensijų – meilės išreiškimo ir prokreacijos be santuokos ir santuokinio akto intymiausios tiesos iškraipymo, didžiulės žalos sau, savo vaikams ir visai visuomenei.

SANTUOKOS VAIDMUO SUTUOKTINIŲ GĖRIUI

Šeimos transformacija palietė visas pasaulio šalis. Santuokų mažėjimas, santuokos keitimas kohabitacija kelia rimtą pavojų visoms žmogaus gyvenimo ir veiklos sritims. Todėl šie reiškiniai yra daugelio sričių mokslininkų tyrimų objektas. Paskutiniojo dešimtmečio tyrimai rodo, jog gyvenimas santuokoje, lyginant su gyvenimu nesantuokinėje sąjungoje ar išsiskyrus, yra naudingesnis tiek vaikams, tiek patiems suaugusiems. Lietuvoje nuo 1990 m. santuokų sumažėjo vos ne dvigubai: 1990 m. Lietuvoje buvo įregistruota 36,3 tūkst. santuokų, nuo 1994 m. iki 2009 m. santuokų skaičius vidutiniškai siekia vos 20 000 per metus. Bendrasis santuokų rodiklis (santuokų skaičius 1000-iui gyventojų) sumažėjo nuo 9,8 (1990 m.) iki 4,9 (2001 m.), 6,2 (2009 m.)³².

Kohabitacijos plinta visose išsivysčiusiose pasaulio šalyse ir, kaip teigia moks-

lininkai, iki 2031 m. ne santuokoje gyvenančių 45–64 m. amžiaus žmonių skaičius padidės 250 %. Kohabitacija yra vienas pagrindinių veiksnių tiek santuokų, tiek gimstamumo mažėjimui, nes kohabituojančios poros yra žymiai mažiau linkusios susilaukti vaikų³¹. Dar daugiau, didėjant kohabitacijai didėja ir ištuokų skaičius: kohabitacija padidina skyrybų tikimybę 35 %³². Išsiskyre asmenys, kaip teigia sociologai, labiau linkę kohabitacijai nei santuokai.

Mokslininkai teigia, jog vertinant sveikatos parametrais, susituokę asmenys yra žymiai sveikesni nei nesusituokę. Sąsają tarp santuokos ir sutuoktinių sveikatos reikėtų vertinti kompleksiskai. Santuokos tvarumas gali būti veikiamas tiek sutuoktinių sveikatos, tiek atvirkščiai, pati santuoka gali nulemti geresnę sutuoktinių sveikatos būklę. Vertinant santuokos ir asmenų sveikatos ryšį, de-

rėtų atsižvelgti ir į tai, jog sveikesni žmonės labiau linkę tuoktis, nei esantys blogesnės sveikatos. Taigi panašu, jog santuoka yra asmenų sveikatos būklės ir priežastis, ir pasekmė. Skirtingų pasaulio šalių mokslininkų atliktos studijos, kuriose surinkti ilgalaikių, reprezentatyvių tyrimų, publikuotų prestižiniuose mokslo leidiniuose, duomenys rodo, jog santuoka turi neabejotinai gerą įtaką asmenų sveikatai. Tai patvirtina moksliniai duomenys apie JAV populiacijos santuokos ir sveikatos sąsajas nuo 1990 iki 2006 m., kurie pateikti studijoje *Santuokos poveikis sveikatai: naujausių mokslinių tyrimų parodymų sintezė*. Studijoje mokslinių tyrimų duomenys vertinami penkiais aspektais: *santuokos poveikis žmogaus elgsenai; santuokos vaidmuo sveikatos priežiūros prieinamumui, naudojimui ir išlaidoms; santuokos poveikis psichinei sveikatai; santuokos vaidmuo fizinei sveikatos būklei ir ilgaamžiškumui; santuokos vaidmuo vaikams*.

Kitoje panašioje studijoje *Kaip santuoka veikia fizinę ir psichinę sveikatą?*, publikuotoje 2005 m. konstatuojama, jog: santuoka suteikia galimybę žmonėms žymiai mažiau kentėti nuo psichinių susirgimų; santuoka leidžia žmonėms gyventi žymiai ilgiau; santuoka daro žmones sveikesnius ir laimingesnius; tiek vyro, tiek moters gerovei santuoka teikia daug naudos, tačiau yra duomenų, patvirtinančių, jog vyrai gauna daugiau; santuokos kokybė ir išankstiniai lūkesčiai gali turėti įtakos gaunamam naudoms dydžiui³³.

Kyla klausimas, kodėl santuoka vaidina tokį didžiulį vaidmenį asmens sveikatai. Pirmiausia todėl, kad sumažina stresą ir, savaime suprantama, su juo

susijusius susirgimus. Antra, santuoka turi įtakos asmens sveikatai palankiai elgsenai atsirasti. Taip pat tai, kad susirgus, santuokoje užtikrinama geresnė ligonio slauga. Galiausiai, santuoka užtikrina geresnį materialinį gerbūvį ne tik todėl, kad du žmonės sudeda savo pajamas, bet ir todėl, kad šeimos buityje sukuriama papildomi materialūs gėriai. Didžiojoje Britanijoje atlikti ilgalaikiai namų ūkio tyrimai patvirtina, jog pati santuoka, o ne pinigai turi didesnę įtaką žmonių sveikatai ir ilgaamžiškumui³⁴.

Mokslininkai, remdamiesi atliktų tyrimų duomenimis, teigia jog patiriamo artimoje aplinkoje smurto prasme santuoka yra saugiausia vieta moterims ir vaikams. Pvz., Nacionalinis Viktimizacijos tyrimas³⁷ (angl. *National Crime Victimization Survey*), kuriame analizuojami Amerikos nacionaliniai reprezentatyvūs duomenys nuo 1992 m. iki 2001 m., pateikia tokias moterų (nuo 20 iki 50 m. amžiaus), turinčių vaikų, patirtos prievartos ir smurto analizės išvadas: 1) *niekada netekėjusios moterys patiria žymiai daugiau prievartos buityje*. Tarp tų, kurios buvo susituokusios (ištekęsios, išsiskyrusios ar gyvenančios skyrium), buitinės prievartos dažnis 12,9 tūkstančiui moterų, o tarp tų, kurios niekada nebuvo ištekėjusios – metinis patiriamos prievartos dažnis dvigubai didesnis, t.y. 26,3 – tūkstančiui moterų per metus; 2) *niekada santuokoje nebuvusios moterys patiria žymiai daugiau visų rūšių smurto nei susituokusios*: smurto dažnis niekada netekėjusių moterų, auginančių vaikus iki 12 metų – 81,0 smurto atvejais tūkstančiui moterų, o tarp ištekėjusių – 38,5 tūkstančiui. Šie skirtumai, kaip teigia tyrėjai, yra statistiškai patikimi³⁸. Remiantis Kanados statisti-

niais duomenimis, partnerio smurtavimai buvo 3 kartus dažnesni tarp nesantuokoje gyvenančių porų nei tarp sutuoktinių³⁹. Dar daugiau, JAV ir Kanados moterys, gyvenusios kohabitacijoje, 9 kartus dažniau žuvo nuo partnerio rankos nei santuokoje gyvenusios moterys⁴⁰. Netgi tyrimuose atsižvelgiant į rasinius, amžiaus, išsilavinimo skirtumus, žmonės, gyvenantys partnerystėje, tris kartus dažniau linkę teigti, jog patiria smurtą nei tie, kurie gyvena santuokoje⁴¹.

SANTUOKOS VAIDMUO VAIKŲ GĖRIUI

Nežiūrint į tai, kad santuokos bruožai ir motyvai sudaryti santuoką neatpažįstamai pasikeitė: nuo ekonominės partnerystės iki dominuojančio meilės motyvo, nuo vyro dominavimo iki lyčių lygybės, jos lemiamas vaidmuo vaikams liko nepakitęs. Visa žmonijos istorija patvirtina, jog santuokos svarbiausias vaidmuo yra sujungti tėvus vaikų auginimui ir nėra jokios kitos institucijos, kuri galėtų pakeisti ją.⁴⁴ Lietuvoje per pastaruosius 20 metų labai padaugėjo vaikų, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams: nuo 7 % nuo bendro gimusiųjų skaičiaus 1990 metais iki 29,6 % 2006 metais ir 27,9 % 2009 metais⁴⁵. Kohabituojantys asmenys, netgi turintys bendrų vaikų, lyginant su susituokusiais, yra linkę žymiai dažniau nutraukti ryšius. Tyrimai teigia, jog vaikai, gimę kohabituojantiems tėvams, rizikuoja 5 kartus dažniau patirti tėvų skyrybas nei tie vaikai, kurie gimė sutuoktiniams⁴⁶. Vadinasi, vaikams, augantiems nesusituokusių tėvų poroje, teks tiek pat kartų išgyventi visas tėvų skyrybas ir iš to išplaukiančias pasekmes. Vaikai, kurių tėvai išsiskyrę, turi žymiai

visose pasaulio šalyse, taip pat ir Lietuvoje, pastebėta ta pati tendencija: skyrybos ir vaikų gimdymas nesantuokoje padidina tiek motinų, tiek vaikų skurdą. Sutuoktinių poros sukaupia daugiau turto nei vieniši ar kohabituojantys asmenys⁴². Vedę vyrai, turintys tokį patį išsilavinimą ir darbo patirtį, uždirba daugiau pinigų nei nevedę. Santuoka – lyg piniginė premija vyrams: susituokę vyrai uždirba nuo 10 iki 40 % daugiau nei vienišiai⁴³.

daugiau psichologinių problemų, tokių kaip depresija ar kitos psichikos ligos. Taip pat yra aiški sąsaja tarp tėvų skyrybų ir vaikų savižudybių⁴⁷. Lietuva pirmauja tarp Europos Sąjungos šalių skyrybų skaičiumi. Remiantis *Eurostat* duomenimis, 2007 m. mūsų šalis skyrybomis buvo absoliuti rekordininkė⁴⁸. Per pastaruosius penkerius metus Lietuvoje po ištuokos šeimose be vieno iš tėvų (dažniausiai be tėvo) liko gyventi 46,4 tūkst. vaikų. Beveik 60 % 2009 m. išsituokusių Lietuvoje porų turėjo bendrų vaikų.

Lyginant vaikų, augančių su vienu iš tėvų po skyrybų, kohabituojančių tėvų sąjungoje ir susituokusių tėvų šeimoje sveikatos (tiek fizinės, tiek psichinės)⁴⁹, rizikingos elgsenos (narkotikų, svaigalų, rūkalų vartojimas⁵⁰, ankstyvi lytiniai santykiai⁵¹), nusikalstamos veiklos⁵², akademinų pasiekimų, patiriamo smurto rodiklių aspektais, vaikų, augančių su abiem biologiniais susituokusiais tėvais, visi rodikliai žymiai geresni. Visi tyrimai akivaizdžiai patvirtina, jog šeimos struktūra turi lemiamos reikšmės vaiko sveikatai bei gerovei. Be jokios abejonės,

šeima, kurią sudaro susituokę tėtis ir mama, labiausiai atitinka visus vaiko poreikius⁵³. Savaime suprantama, jog santuoka neatsiejama nuo to vidinio gėrio, ypač atsakomybės ir įsipareigojimo, kurią sukuria patys sutuoktiniai. Vien formalus santuokos kaip šeimos teisinių ryšių sudarymas nebus pajėgus užtikrinti visapusės gerovės vaikams todėl, kad tam lemiamos įtakos turi tiek sutuoktinių, tiek tėvų ir vaikų geri emociniai ryšiai. Tačiau, kaip teigia mokslininkai, apibendrinę trisdešimties Europos šalių

tyrimus, susituokę asmenys žymiai daugiau investuoja į savo tarpusavio santykius ir yra labiau patenkinti jais bei apibūdina save kaip „yra laimingi“, nei tie, kurie gyvena kohabitacijoje ar išsiskyrę⁵⁴. Netgi Norvegijoje ir Švedijoje, kur kohabitacija pradėjo plisti anksčiausiai ir yra labiausiai paplitusi Europoje, tarp kohabituojančių asmenų buvo žymiai mažiau teigiančių, jog yra patenkinti savo ryšiais su partneriu, bei žymiai daugiau rimtai ketinančių tuos santykius nutraukti nei tarp susituokusiųjų⁵⁵.

SANTUOKOS VAIDMUO VISUOMENĖS IR VALSTYBĖS GEROVEI

Jei šios tendencijos išsilaikys ir žinant tai, jog šeimos nestabilumas yra tampriai susijęs su elgesio, ugdymo ir emocinėmis vaikų problemomis, ir atsižvelgiant į demografinius tyrimus, galima teigti, kad Lietuvos visuomenės didžiąją dalį sudarys asmenys, kurių vaikystėje buvo stokoje tėvų dėmesio, tačiau pakankamai smurto, ligų ir destruktivaus elgesio. Socialinių mokslų tyrimai argumentuoja, jog santuokos deinstitutionalizacija kelia labai rimtų iššūkių Europos visuomenės gerovei ir labiausiai jos pažeidžiamai daliai – vaikams. Visa visuomenė, suaugę ir ypač vaikai, moka didžiulę kainą už tai, kad santuoka nustoja buvusi pagrindine vaikų gimdymo ir ugdymo institucija. Skurdo, nusikalstamumo, depresijų ir savižudybių didėjimas, tai tik nedidelė dalis tų pasekmių, kurios kyla dėl santuokų mažėjimo⁵⁶. Kaip pastebėta, tuoktis labiau linkę fiziškai ir psichiškai sveikesni asmenys, tai vadinama selekcinio santuokos mechanizmu. Vadinasi, ateityje santuokų galima tikėtis dar mažiau, o skyrybų ir

kohabitacijos dar daugiau. Santuokų atsisakymas visuomenei ir valstybei yra grėsmingas dėl dviejų viena su kita taip pat susijusių priežasčių.

Pirma, santuoka užtikrina, kad visuomenę sudarytų sveikesni, brandesni, gebantys įsipareigoti asmenys. Pvz., santuokos atsisakymas gali turėti neigiamos įtakos net ir senyvo amžiaus žmonėms. Susituokusios poros savo ir sutuoktinio tėvams bei kitiems giminaičiams skiria daugiau laiko nei susidėjusios poros, nes jų šeimos bendrumo jausmas yra labiau išlavėjęs. Vaidinasi, susituokę žmonės sutaupo valstybės pinigų, nes giminėms padeda nemokamai, o ne palieka juos nacionalinės sveikatos apsaugos sistemos ar socialinių tarnybų globai.

Antra, santuokų mažėjimas yra labai glaudžiai susijęs su gimstamumo mažėjimu ir tai lemia kiekybinį pokytį. Gimstamumo mažėjimą galima laikyti šeimos transformacijų (santuokų mažėjimo, skyrybų ir kohabitacijų daugėjimo) padariniu. Po 1990 m. pasikeitus Lietuvos poli-

tinei, ekonominei ir socialinei situacijai pastebimas dramatiškas gimstamumo mažėjimas tęsiasi iki šiol. Nors gimstamumas Lietuvoje paskutiniais metais gerokai padidėjo (2008 m. gimė 35,3 tūkst. kūdikių, t.y. beveik 3 tūkst. daugiau nei 2007 m.), tačiau ir padidėjęs gimstamumo lygis šiandien neužtikrina demografinės pusiausvyros ir kartų kaitos.

Pagal gimstamumo rodiklius Lietuva priklauso žemiausio gimstamumo šalių grupei Europoje⁵⁷. Pasak demografų, visuomenė atsinaujina, jei suminis gimstamumo rodiklis siekia ar viršija 2,1. Gimstamumui tesiekiant 1,3 vaiko, per šimtmetį išnyksta 75 % gyventojų. Kartų kaita yra kiekvienos tautos egzistavimo pagrindas, leidžiantis tautai išlikti ir išsaugoti savo tapatumą. Toks gimstamumo lygis, koks yra Lietuvoje šiandien, nebeužtikrina demografinės pusiausvyros ir karta nebepakeičia kartos. Pagal Statistikos departamento prognozes, per artimiausius 25 metus Lietuvoje gyventojų skaičius sumažės dešimtadaliu.

Europos Bendrijų statistikos tarnyba (*Eurostat*) prognozuoja, kad 2060 m. pradžioje Lietuvoje gyvens ketvirtadaliu mažiau gyventojų negu šiuo metu. 2060 m. Lietuvoje 65 metų ir vyresnių gyventojų bus dviem trečdaliais daugiau negu šiuo metu, o jų dalis, lyginant su visais gyventojais, per prognozuojamą laikotarpį išaugs nuo dabartinių 16 iki 35 %⁵⁸. Taigi gimstamumo mažėjimas yra ne vien fizinis žmonių skaičiaus sumažėjimas, gimstamumo mažėjimas veda link šalies ekonominio nuosmukio, bedarbystės, gyventojų pragyvenimo lygio blogėjimo, galbūt net valstybės bankroto.

Apibendrinant galima teigti, kad santuoką verta traktuoti kaip asmenų bran-

dumo įrodymą. Susituokę asmenys tartum viešai deklaruoja, jog jie yra gebantys atsakingai priimti neatšaukiamus sprendimus, gebantys mylėti ir įsipareigoti. Kitaip sakant, tai yra ir tam tikras statusas bei garantas visuomenei – „Esu susituokęs, vadinasi esu brandus“. Kadangi Lietuvos Konstitucinis teismas dar nepateikė savo sprendimo dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos, mūsų nepriklausomos ir savarankiškos valstybės dar laukia vienas reikšmingiausių egzaminų: ar Konstitucinis teismas, kurio pareiga išsiaiškinti ar šalies įstatymai neprieštaruja Konstitucijai, patvirtins tą tiesą, kuria prieš dvidešimt metų rėmėsi Konstitucijos rengėjai – šeima ir santuoka neatskiriama? Ar tikrai šeima – valstybės pagrindas? Ar tikrai konstituciškai saugoma tikrai tokia šeima, kuri užtikrina pačios visuomenės egzistenciją ir saugumą?

Kodėl verta nerimauti? Svarstant Valstybinę šeimos koncepciją vienas labiausiai eskaluojamų argumentų prieš santuoką šeimos apibūdinime buvo smurtas šeimoje ir tai, kad susituokusios moterys dažniau patiria smurtą nei nesusituokusios. Vieninteliai patvirtinantys šį teiginį įrodymai yra Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenys. Šio departamento leidinyje teigiama: „Tačiau nėra statistinių duomenų apie smurtą šeimoje. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenimis, 2005 metais nuo įvairių nusikalstamų veikų nukentėjo 20 384 moterys, iš jų 364 moterys nukentėjo nuo sutuoktinių, 187 – nuo sugyventinių, 12 – nuo partnerių“⁵⁹. Šiais duomenimis taip pat pasinaudota pagrindžiant ir LR Valstybinę smurto prieš moteris strategiją bei daugumą šia tema atliktų socialinių

mokslių tyrimų. Neaišku, kodėl smurto prieš moteris situacija prieštarauja kitose šalyse atliktų reprezentatyvių tyrimų duomenims (žr. santuokos ir smurto sąsajos). Galbūt vertinant šią situaciją dėrėtų prisiminti, kad paprastai santuoką sudaro emociškai brandesni žmonės. Vadinasi, jei policijoje užregistruota daugiau smurto atvejų santuokoje, tai gali reikšti taip pat ir tai, kad sutuoktinės labiau nei nesusituokusios moterys yra linkusios ginti savo teises. Nerimą šioje situacijoje kelia tendencija Lietuvoje atliekamuose smurto tyrimuose neskirti sutuoktinio smurto nuo sugyventinio, bet traktuoti juos kaip vieną smurto rūšį „smurtas buityje“ ar „smurtas artimoje aplinkoje“. LR Valstybinėje smurto prieš moteris strategijoje *„šeima suprantama kaip sąjunga tarp moters ir vyro, kuriuos sieja turtiniai ir asmeniniai neturtiniai teisiniai santykiai, atsirandantys santuokos ar bendro gyvenimo neįregistravus santuokos pagrindu“*⁶⁰. VRM įsteigta internetiniame tinklapyje „būk stipri“, skirtame smurto prevencijai prieš moterį, pateikiama bendri (sutuoktinio, sugyventinio ir partnerio smurto) statistiniai duomenys. Tokia tendencija kelia nerimą dar ir todėl, kad Lietuvoje, kaip rodo tyrimai, būtent moterys yra labiau nepatenkintos

santuoka nei vyrai. Lietuvos šeimose įtakos pasitenkinimui santykiais neturi nei šeiminis struktūrinis, nei socialinis psichologinis veiksnys, nei vaikų skaičius, nei informantų amžius, kuris gali būti interpretuojamas kaip netiesioginė santuokos trukmės charakteristika. „Jau nos ar senos, daugiau ar mažiau išsilavinusios, mažiau ar daugiau vaikų turinčios moterys yra mažiau patenkintos savo partneryste nei vyrai.“⁶¹ Vadinasi, tendencija sugyventinio smurtavimą, nuo kurio paprastai kitų šalių moterys kenčia žymiai dažniau, sutapatinti su sutuoktinio smurtavimu, o kohabitaciją ir šeimą traktuoti kaip sinonimus, ne tik padidina Lietuvos statistinius smurto atvejus šeimoje, bet ir daro moterims santuoką dar labiau nepatrauklią: „Moterims vedybos dažnai sukelia daug išgyvenimų, depresijų, fobijų, nes jos šeimose patiria smurtą ir prievartą. Nelaimingas santuokinis gyvenimas pastūmėja moteris prie savižudybių, alkoholio, narkotikų“⁶². Tačiau šeima, kuri yra neatsiejama nuo santuokos, nėra tapati kohabitacijai. Kohabituojantys asmenys ne tik nėra įsipareigoję vienas kitam, bet jų tokio gyvenimo būdo pasirinkimas akivaizdžiai patvirtina jų nenorą, baimę ar negebėjimą įsipareigoti.

IŠVADOS

1. Santuoka yra pirmapradė ir prigimtine institucija, siekianti žmogaus atsiradimo slėpinį, todėl ją išsamiai galima suprasti tik ontologine prasme. Teisinė sistema tik pripažįsta santuoką, bet jos nekuria, nes santuokos institucija atsirado žymiai anksčiau nei susikūrė valstybės, valdymo formos ir teisinės sistemos.

Santuokos pagrindas yra meilė, t.y. kuriamas, tobuliausias asmenų santykis, neapsiribojantis praeinančiais jausmais ar aistra, todėl, norint kad jis būtų tvarus, į jį reikia investuoti. Santuoka yra asmeninis įsipareigojimas ir visiškas, laisvas savęs dovanojimas, kuriame meilės išreiškimas sutuoktiniui(ei) ir gyvy-

bės perdavimas sudaro vieną visumą. Santuoka tampa neatšaukiamu asmens sprendimu, t.y. baigtiniu veiksmu. Ji taip pat tampa asmens brandumo įrodymu, nes tik brandūs asmenys geba priimti neatšaukiamus sprendimus. Santuokoje sukuriama, puoselėjami ir saugomi sutuoktinių, vaiko ir visuomenės gėriai.

2. Lyginant gyvenančių santuokoje ir kohabitacijoje ar išsiskyrusių suaugusių asmenų sveikatos (fizinės, psichinės ir gyvenimo trukmės), šeimos pajamų, ir smurto atvejų rodiklių aspektu, galima teigti, jog santuokoje gyvenantys asmenys pasižymi geresne sveikata, patiria mažiau smurto ir yra labiau patenkinti tarpusavio ryšiais nei kohabituojantys ar išsiskyrę asmenys. Lyginant vaikų, augančių su vienu iš tėvų po skyrybų ar kohabituojančių tėvų sąjungoje su santuokiniais tėvais augančiais vaikais sveikatos (tiek fizinės, tiek psichinės),

rizikingos elgsenos (narkotikų, svaigalų, rūkalų vartojimas, ankstyvi lytiniai santykiai), nusikalstamos veiklos, akademinų pasiekimų, patiriamo smurto rodiklių aspektu, vaikų, augančių su abiem biologiniais susituokusiais tėvais, visi rodikliai žymiai geresni. Be jokios abejonės, šeima, kurią sudaro susituokę tėtis ir mama, labiausiai atitinka visus vaiko poreikius.

3. Kohabituojančių ir išsiskyrusių asmenų daugėjimas visuomenėje susijęs su jos kokybiniais ir kiekybiniais pokyčiais. Valstybė, mažėjant šeimų ir daugėjant kohabituojančių sąjungų, privalo prisiimti tuos išpareigojimus, kuriuos tradiciškai atliko šeima ir didinti išlaidas socialinėms programoms. Mažėjant santuokų, didėjant kohabitacijų, kurios savo ruožtu didina skyrybų skaičių, mažėja gimstamumas, kuris veda link ekonominio valstybės nuosmukio.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ LR Konstitucija, 38 straipsnis. // *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33–1014.
- ² Ten pat, 39 straipsnis.
- ³ Plg. Egidijus Jarašiūnas. „Šeimos koncepcijos pagrindai 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.“ // Pranešimas skaitytas 2007 spalio 12 d. LR Seime vykusioje konferencijoje *Šeima besikeičiančioje visuomenėje*.
- ⁴ LR Seimas. Valstybinė šeimos politikos koncepcija. // *Valstybės žinios*, 2008 06 17, Nr. 69–2624, p. 1.4
- ⁵ Šventasis Sostas. Šeimos teisių chartija. // *Apaštalų sosto dokumentai*. – Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1993, p. 35.
- ⁶ LR Seimas. *Valstybinė šeimos politikos koncepcija*, 1.6.9.
- ⁷ Jonas Paulius II. *Laiškas šeimoms*. – Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 17.
- ⁸ Ten pat, p. 2.
- ⁹ LR Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas. // *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 2–16, 4 straipsnis.
- ¹⁰ *Declaration on Marriage. Canada*. 2006. Prieiga internete http://www.cccb.ca/site/Files/Declaration_Marriage_En.pdf. Žiūrėta 2010 08 01
- ¹¹ Kazimieras Meilius, Jonas Juškevičius, Agnė Širinskienė. Konkubinato iššūkiai šeimai. // *Krikščioniška šeima ir visuomenė*. – Klaipėda: KU leidykla, 2006, p. 148–199.
- ¹² Andrius Narbekovas, Birutė Obelenienė, Žydrūnas Kulpys. Sužadėtinių santuokinės meilės samprata. // *Tiltai. Priedas: mokslo darbai. Krikščioniškojo dvasingumo ugdymas*. – Klaipėda: KU leidykla, 2010, Nr. 41, p. 52–68.
- ¹³ Aušra Maslauskaitė. Šeimos deinstitutionalizacija: raida, priežastys ir iššūkiai šeimos politikai. // *Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje*. – Vilnius, 2004, p. 8
- ¹⁴ Dalia Marcinkevičienė. Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika. // *Colloquia*, 2008, Nr. 21, p. 96–113.
- ¹⁵ Aušra Maslauskaitė. Lytis, globa ir kultūriniai gerovės kapitalizmo barjerai Lietuvoje. // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, Nr. 3, p. 39–51.

- ¹⁶ Žydrūnas Kulpys. *Krikščioniškoji kūno teologija: vedybinė kūno prasmė*. Daktaro disertacija. – Kaunas: VDU, 2009.
- ¹⁷ Kimberly R. Johnson, Bjarne M. Holmes. Contradictory Messages: A Content Analysis of Hollywood-Produced Romantic Comedy Feature Films. // *Communication Quarterly*, 2009, Vol. 57, No. 3, p. 352–373.
- ¹⁸ Karolis Wojtyła. *Meilė ir atsakomybė*. – Vilnius: Alka, 1994, p. 26.
- ¹⁹ Erichas Fromas. Menas mylėti. // *Meilės menas*. – Vilnius: Asveja, 1999, p. 107–236.
- ²⁰ Karolis Wojtyła. *Asmuo ir veiksmas*. – Vilnius: Aidai, 1997, p. 218–222.
- ²¹ Erichas Fromas. Menas mylėti. // *Meilės menas*. – Vilnius: Asveja, 1999, p. 137.
- ²² Ilene Wollcott. Strong families and satisfying marriages. // *Family Matters*, 1999, Nr. 53, p. 21–31.
- ²³ Andrius Narbekovas. Moralinis natūralaus šeimos planavimo ir kontracepcijos skirtumas. // *Soter*, 2003, Nr. 10 (38), p. 7–18.
- ²⁴ Eglė Laumenskaitė. Ir du taps vienu kūnu. // *Naujasis židinys*, 2007, Nr. 11–12, p. 551.
- ²⁵ Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. *Žmogiškios meilės ugdymo gairės*. 1983, p. 22.
- ²⁶ Karolis Wojtyła. *Meilė ir atsakomybė*. – Vilnius: Alka, 1994, p. 105.
- ²⁷ Jonas Paulius II. *Familiaris Consortio*. – Vilnius: Lumen fondo leidykla, 1994, p. 11.
- ²⁸ Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et Spes*, 1965, p. 48.
- ²⁹ Plg. William E. May. *Sex, Marriage and Chastity: Reflections of a Catholic Layman, Spouse and Parent*. – Chicago: Franciscan Herald Press, 1981, p. 3.
- ³⁰ Jonas Paulius II. *Laiškas šeimoms*, p. 14.
- ³¹ *Gaudium et Spes*, p. 48
- ³² Statistikos departamentas prie LRV. Santuokų skaičius. Požymiai: administracinė teritorija, statistiniai rodikliai ir metai. Prieiga internete <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2421,žiūrėta 2011 01 05>.
- ³³ Kathleen Kiernan. Unmarried Cohabitation and Parenthood in Britain and Europe. // *Law & Policy*, 2004, Nr. 26, p. 33–55.
- ³⁴ Jay Teachmen. *Stability across Cohorts in Divorce Risk Factors*. – Demografija, 2002, p. 39.
- ³⁵ Cris Wilson, Andrew Oswald. *How does Marriage affect physical and psychological health? A survey of the longitudinal evidence*. Institute for the study of labor. – Bonn, 2005, p. 2–22.
- ³⁶ Jonathan Gardner, Andrew Oswald. *Is it Money or Marriage that Keeps People Alive?* Department of Economics, Warwick University, Coventry-2002.
- ³⁷ National Crime Victimization Survey 1992–2001. U.S. Department of Justice. November, 2002, p. 45–53.
- ³⁸ Robert E. Rector, Patrik F. Fagan, Kirk A. Johnson. Marriage: still the safest place for woman and children. // *Background*, 2004, Nr. 1732, March, p. 2.
- ³⁹ The centre for fight and Public Life. *When two Become One: The Unique Nature and Benefits of Marriage*. The Evangelical Fellowship of Canada, 2006, p. 14
- ⁴⁰ Barlow Marcia. *Guide to family issues. Cohabitation vs. Marriage*. – Arizona: United families International, 2007.
- ⁴¹ Bradford Wilcox, et all. *Why Marriage Matters.26 Conclusions from the Social Sciences*. 2nd edition Center for Marriage and Families Institute for American Values, New York.
- ⁴² Patrik F. Fagan, Rector R., Kirk A. Johnson. *The positive effects of Marriage*. The Heritage foundation, 2002, April, p. 5–11.
- ⁴³ Bradford Wilcox, et all. *Why Marriage Matters.26 Conclusions from the Social Sciences*. 2nd edition Center for Marriage and Families Institute for American Values, New York.
- ⁴⁴ David Popenoe. *Cohabitation, marriage and child wellbeing: a cross-nation perspective*. The National Marriage project. – New Jersey, Rutgers University, 2008.
- ⁴⁵ Statistikos departamentas prie LRV, 2009.
- ⁴⁶ David Popenoe. *Cohabitation, marriage and child wellbeing: a cross-nation perspective*. The National Marriage project. Rutgers University, New Jersey, 2008.
- ⁴⁷ Bradford Wilcox, et all. *Why Marriage Matters.26 Conclusions from the Social Sciences*. 2nd edition Center for Marriage and Families Institute for American Values, New York.
- ⁴⁸ Eurostat (2008). *Statistics in focus – 81/2008*. Prieiga internete. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-081/EN/KS-SF-08-081-EN.PDF. Žiūrėta 2010 04 20.
- ⁴⁹ Robert G. Wood, Brian Goesling, Sarah Avellar. *The effects of marriage on health: a synthesis of recent research evidence*. U.S. Department of Health and Human services. 2007, June 19, p. 43–48.

- ⁵⁰ Patrik F. Fagan, Robert Rector R., Kirk Johnson. *The positive effects of Marriage*. The Heritage foundation, 2002, April, p. 35–38.
- ⁵¹ Samuel W. Sturgeon. *The relationship between family structure and adolescent sexual activity*. Special report. Heritage foundation, 2008, November 1.
- ⁵² Patrik Fagan. *Perception Correction for Congress: New Study indicates Poor Parents Want to Marry*. Heritage Foundation, 2001.
- ⁵³ Kristin Anderson Moore, Susan M. Jekielek, Carol Emig. *Marriage from a Child's Perspective: How Does Family Structure Affect Children, and What Can Be Done About It?* // *Research Brief*. – Washington, DC: Child Trends, June 2002, p. 6.
- ⁵⁴ Soons J., Kalmijn. *Is Marriage more than cohabitation? Well-being Differences in 30 European countries*. // *Journal of Marriage and Family*, 2009, 1141–1157.
- ⁵⁵ Kenneth Aarskaug, Eva Bernhardt, Turid Noack. *A Study of Commitment and Relationship Quality in Sweden and Norway*. // *Journal of Marriage and Family*, 2009, Nr. 71, p. 465–477.
- ⁵⁶ Branford Wilcox. *Dlaczego malzenstwo ma znaczenie – Malzenstwo, samotne rodzicielstwo i konkubinat a dobro dziecka na Zachodzie*. // *Rodzina wiosna dla Europy i swiata*. – Lomianki, 2008, p. 327–336.
- ⁵⁷ Aušra Maslauskaitė. *Šeima ir šeimos politika: Partirtis ir neokonservatyvios politikos gairės*. – Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005.
- ⁵⁸ Gindra Kasnauskienė, Dalia Ambrozaitienė ir kt. *Demografinė statistika Lietuvoje: pokyčiai atkūrus Nepriklausomybę*. // *Lietuvos statistikos darbai*, 2009, p. 31–40.
- ⁵⁹ Policijos departamentas prie vidaus reikalų ministerijos. *Prevenција, policija ir visuomenė*. Informacinis leidinys. – Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 2006, Nr. 14, p. 35.
- ⁶⁰ LR Valstybinė smurto prieš moteris mažinimo strategija. // *Valstybės žinios*, 2006 12 30, Nr. 144–5474, punktas 5.
- ⁶¹ Aušra Maslauskaitė. *Tarpusavio santykių kokybė Lietuvos šeimose*. // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2005, Nr. 1, p. 125.
- ⁶² Marija Gustainienė. *Smurto prieš moteris priežastys ir prevencija*. // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2005, Nr. 1, p. 110–121.